

RODITELJSTVO: SLOBODNO VRIJEME RODITELJA I OBITELJI DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Prof.dr. Lejla Kafedžić
*redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet*⁷⁴

Prof.dr. Snježana Šušnjara
*redovni profesor, Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet*⁷⁵

Sažetak: Roditeljstvo je uvijek izazov, a roditelji odgajaju dijete na različite načine, što ovisi o brojnim faktorima, kao što su: osobine, kompetencije i pomoć koja im se pruža i dr. Rođenje djeteta s teškoćama u razvoju dodatno usložnjava ovu važnu ulogu roditelja s obzirom na izazove koji su rezultat potrebnog vremena da se roditelji prilagode i prihvate karakteristike djeteta, dinamike unutar obitelji, položaja djeteta u obitelji, odnosa između supružnika, odnosa prema drugoj djeci, uključivanja djeteta u vršnjačku skupinu, planiranja sadašnjosti i budućnosti i slično. Važno pitanje u roditeljstvu je i slobodno vrijeme roditelja, ali i obitelji u cjelini. Slobodno vrijeme je društveni fenomen nastao u industrijskoj civilizaciji i sastavni je dio života svakog pojedinca. Kroz zajedničko slobodno vrijeme, članovi obitelji se mogu posvetiti jedni drugima, izgrađivati kvalitetnije odnose u obitelji, ali i postići osobni razvoj. Kada se govori o slobodnom vremenu obitelji djeteta s teškoćama u razvoju često se govori o obiteljskim rutinama koje su fokusirane na teškoću djeteta, pronalaženju dodatnih resursa potrebnih za realizaciju aktivnosti slobodnog vremena, balansiraju između posla, tretmana u koja je uključeno dijete s teškoćama u razvoju i slobodnog vremena, i slično. Dodatni izazov predstavlja vrijeme koje roditelji pojedinačno ili u paru mogu provesti zajedno, a koje ne uključuje dijete s teškoćama u razvoju. U tom smislu, cilj rada je utvrditi iskustvo planiranja i provođenja slobodnog vremena roditelja i obitelji djece s teškoćama u razvoju. Dosadašnja istraživanja u ovom području su oskudna, ali potvrđuju da je ovo pitanje itekako relevantno za daljnje bavljenje istraživača, s obzirom na utvrđene dobrobiti slobodnog vremena. Dobrobit usmjerenog slobodnog vremena se očituje i kroz prevenciju izazovnih oblika ponašanja djeteta.

Ključne riječi: slobodno vrijeme, roditelji, dijete s teškoćama u razvoju, obitelj.

UVODNA RAZMATRANJA

Slobodno vrijeme bismo mogli definirati kao „vrijeme aktivnog odmora, rasonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti“ (Previšić, 2000, 405). Kako obitelj predstavlja okosnicu djetetova razvitka i odgojno djeluje na razvoj djetetove osobnosti, tako se i spontani procesi odgajanja odvijaju u slobodno vrijeme roditelja kada se usvajaju određene navike i vrijednosti, ali i razvija kultura provođenja zajedničkog vremena izvan ustaljenih okvira obiteljskog života. Nepostojanje jedinstvene definicije slobodnog vremena obitelji upravo se vezuje uz pitanje razumijevanja slobodnog vremena (Shaw i Dawson, 2001). Nije nevažno koji član obitelji govori o slobodnom vremenu i u kojoj je fazi životnog ciklusa sama obitelj (Hebblethwaite, 2017). „Stoga je poimanje slobodno vremena obitelji općenito obilježeno identitetskim markerima obitelji i njezinih članova“ (Blažević Simić, Đurašin, 2020:109). Naravno da kvaliteta provedbe slobodnog vremena ovisi o spremnosti i želji svih članova obitelji da zajednički kreiraju određene aktivnosti i prilagode se

---

⁷⁴ lejla.kafedzic@pedagogijaffsa.com

⁷⁵ snjezana.susnjara@ff.unsa.ba

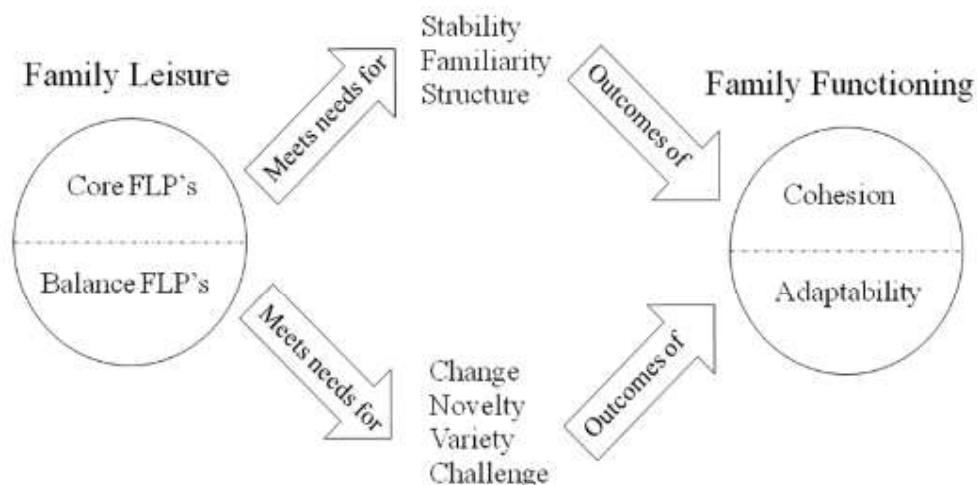
različitim interesima pojedinaca. Autori Shaw i Dawson (2001) ukazuju da slobodno vrijeme obitelji predstavlja i svojevrsnu dodatnu obvezu, uglavnom za roditelje, jer često podrazumijeva organizaciju i dodatni osobni angažman. Vidljivo je, dakle, da aktivno provođenje slobodnog vremena ne predstavlja uvijek svim članovima obitelji slobodno odabran oblik sudjelovanja kojime bi svi trebali biti ispunjeni i osjećati zadovoljstvo. Baš naprotiv. Slobodno vrijeme obitelji predstavlja složenu pojavu u kojoj se javljaju pozitivna i negativna iskustva istovremeno, ovisno o volji i spremnosti drugih članova da se uključe (Shaw i Dawson, 2003). Pri tome valja istaknuti, da se slobodno vrijeme ne može idealizirati i nije realno očekivati da svi članovi obitelji podjednako uživaju i budu zahvalni na zajedničkim trenucima. Najčešće su roditelji oni koji su više emocionalno uključeni u organiziranje određenih aktivnosti u slobodno vrijeme jer smatraju da je i to dio roditeljskih zadaća, pa se može reći da je to poluslobodno vrijeme za njih ili namjerno slobodno vrijeme kojemu cilj nije samo zabava već poticanje razvoja djece i njihovo poučavanje različitim vještinama i vrijednostima (Matcavish i Schleien, 2000; Shaw i Dawson, 2001). Navedeni autori preporučuju definiranje slobodnog vremena obitelji na način koji najbolje prikazuje stvarnost obiteljskog života, u kojoj se na vrijeme provedeno u različitim aktivnostima gleda kao na namjerni a nikako spontani oblik. Tako se na bolji način očituje smisao i iskustvo slobodnog vremena obitelji kao aktivnosti koja je planirana i realizirana u cilju postizanja dugoročnih i kratkoročnih ciljeva. Poboljšanje kvalitete komunikacije i interakcije jedan je od važnijih kratkoročnih ciljeva, a jačanje obiteljske kohezije je jedan od bitnijih dugoročnih ciljeva. Uz njegovo ispunjavanje stoji i očekivanje da su svi članovi obitelji spremni sudjelovati u odabranim slobodnim aktivnostima kako bi se razvilo međusobno povjerenje i ostvarili bliskiji odnosi (Zabriskie i McCormick 2003).

Jasno je da se iskustvo slobodnog vremena razvija tijekom životnih ciklusa svih članova obitelji (Hebblethwaite, 2015), te tako nije nevažna činjenica radi li se o obitelji s malom djecom koja više vremena provodi u zajedničkim aktivnostima, ili obitelji s djecom adolescentima koji više svog slobodnog vremena provode s vršnjacima (Larson i sur.1997, prema Shaw i Dawson, 2001). Također, nije svejedno o čijem slobodnom vremenu se radi, djece ili roditelja. Naime, dok roditelji u središte stavljaju važnost i vrijednost slobodnog vremena obitelji kao zajednice, djeca ovo vrijeme doživljavaju uglavnom kao zabavu i priliku da ispune neke svoje aktivnosti koje im roditelji organiziraju (Shaw i Dawson, 2001). Očito je da se aktivnosti slobodnog vremena organiziraju u skladu s potrebama djece, pa tako roditelji pojedine aktivnosti slobodnog vremena procjenjuju zabavnima obzirom na reakciju djece, ne razmišljajući osobito o vlastitim dojmovima i potrebama (Shaw i Dawson, 2003).

Vestergaard Mikkelsen i Stilling Blichfeldt (2015) naglašavaju kako je zasebno slobodno vrijeme svakog člana obitelji itekako važno te se ono i slobodno vrijeme obitelji trebaju sagledavati kao ciklički fenomeni koji se međusobno isprepliću i obogaćuju. Agate i sur. (2009) ukazuju, pak, na to kako veća količina slobodnog vremena obitelji ne znači kvalitetnije ispunjeno slobodno vrijeme obitelji. Stoga je umjesto težnje za povećanjem količine slobodnog vremena važnije povećati njegovu kvalitetu, te poraditi na ostvarenju ciljeva slobodnog vremena od kojih članovi obitelji polaze pri uključivanju u određene aktivnosti jer ostvarenje tih ciljeva utječe na zadovoljstvo druženja s obitelji, ima pozitivne ishode za djecu, roditelje obitelj u cjelini (Orthner i Mancini, 1991, prema Shaw i Dawson, 2003).

Brojna su istraživanja potvrdila povezanost slobodnog vremena obitelji kroz pozitivne ishode za obitelj. Tako se obiteljska kohezija pokazala kao pozitivan ishod slobodnog vremena obitelji (Shaw i Dawson, 2001; Zabriskie i McCormick, 2001) među različitim obiteljskim strukturama (Freeman i Zabriskie, 2003, prema Buswell i sur., 2012) kao i obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju (Dodd i sur., 2009). Kvalitetno provođenje slobodnog vremena obitelji ima utjecaja i na osnaživanje obitelji za konstruktivno rješavanje sukoba (Wells, 2004, prema Agate i sur., 2009). Kroz suradnju, međusobno podržavanje, povjerenje i bolju komunikaciju poboljšava se obiteljska klima i razvija poštovanje među njenim članovima (Orthner i Mancini, 1991, prema Agate i sur., 2009). Ono je bitno jer pridonosi obiteljskoj prilagodljivosti novim situacijama i povećava zadovoljstvo obiteljskim životom (Wells i sur., 2004, prema Berc i Kokorić, 2012; Poff i sur., 2010). Dakle, stupanj uključenosti u slobodno vrijeme obitelji pridonosi kvaliteti interakcije članova obitelji i zadovoljstvu slobodnim vremenom, a time i zadovoljstvu obiteljskim životom.

Kao što smo već naveli, slobodno vrijeme obitelji nije uvijek slobodno odabran oblik sudjelovanja svakog člana obitelji, nego ga se često doživljava kao nametnutu obvezu. Iako bi slobodno vrijeme obitelji trebalo podrazumijevati zadovoljstvo i sreću zbog zajednički provedenih trenutaka, ono također uključuje dodatnu aktivnosti pojedinih članova, dodatno ih opterećujući i pridonoseći određenim frustracijama. Ovo pridonosi i mogućem nedostatku zadovoljstva svih članova obitelji (Shaw i Dawson, 2001). Uglavnom su roditelji ti koji *ponesu najveći teret na svojim leđima* te ponekad ostanu zbunjeni doživljajući slobodno vrijeme samo kao još jednu obvezu koju oni moraju osmisliti za druge članove obitelji ali ne i za same sebe. Ponekad se zbog svega javlja stres i malodušnost roditelja (Shaw 2011). Pri tom je važno naglasiti da slobodno vrijeme obitelji s djetetom s teškoćama u razvoju predstavlja složeniji i zahtjevniji proces organizacije kao i dodatnu pripremu i razumijevanje svih uključenih članova obitelji. Također je potrebno izvršiti prilagodbu potrebama drugih članova obitelji radi što veće uključenosti djece u obiteljske aktivnosti i stvaranje zajedničkih obiteljskih iskustava (Bagby i sur., 2012, prema Boyd i sur., 2014).

Slika 1. Model funkcioniranja slobodnog vremena u obitelji (Agate i sur.2009:208)

Dosadašnja istraživanja u ovom području potvrđuju da je ovo pitanje itekako relevantno s obzirom na utvrđene dobrobiti slobodnog vremena. Dobrobit usmjerenog slobodnog vremena se očituje i kroz prevenciju izazovnih oblika ponašanja djeteta. U većini slučajeva, fokus je, uglavnom, stavljan na prepreke i izazove s kojima se obitelji suočene s bolešću djeteta nose svaka na svoj način. Tek se otnedavno interes pokazuje i na ovaj aspekt obiteljske prilagodbe, zajednički provedeno slobodno vrijeme. Pri tome, slobodno vrijeme dobiva zasluženu pažnju (Glidden, 1993, Krauss, 1993, Singer, 2002; prema Matchvish i Schleien, 2004). Istraživanja koja su se bavila proučavanjem slobodnog vremena isticala su dobrobit slobodnog vremena, ali i ekonomsku učinkovitost a manje učinkovitost i potrebu slobodnog vremena za pojedince i obitelj (Driver i Peterson, 1986, prema Matchvish i Schleien, 1998). U kontekstu istraživanja slobodnog vremena osoba s invaliditetom istraživala se terapeutska rekreacija i njena korisnost za ove osobe. Malo se govorilo o potrebi i važnosti slobodnog vremena roditelja koji su ključni za dobrobit osoba s invaliditetom (Levitt, 1991, Schleier i sur., 1993, Schleier i sur., 1997 prema Matchvish i Schleien, 1998). Stoga se ovim radom nastoji ispraviti ovaj propust i barem donekle osvjetliti i ovo područje i istaknuti njegovu važnost za dobrobit obitelji u cjelini.

Matchvish i Schleien, (1998) primjećuju da roditelji djeteta s teškoćama u razvoju, u usporebi s roditeljima djeteta tipična razvoja, više usmjeravaju svoju pažnju i aktivnost na razvoj djetetovih vještina, tijekom zajednički provedenog slobodnog vremena. Pri tom se aktivnosti slobodnog vremena pojedinog člana obitelji stavlja u drugi plan. Kako je iz svega kazanog vidljivo, slobodno vrijeme obitelji je uvjetovano potrebama djeteta, a tek onda potrebama ostalih članova obitelji (Boyd i sur., 2014). Da bi aktivnosti slobodnog vremena bile kvalitetno osmišljene, potrebno je mnogo planiranja i pripremanja koje uglavnom organiziraju roditelji. Očito je da roditelji svoje interese podređuju

interesima djeteta, te kroz zadovoljstvo djeteta, smatraju da ispunjavaju i vlastito (Segal (2011). Tako se opet očituje činjenica da slobodno vrijeme roditelja ne postoji, odnosno, uvjetovano je potrebama djeteta i prilagodbi vremena njegovim interesima. Slobodno se može reći da roditelji nemaju svoje slobodno vrijeme osim u situaciji kad je dijete ostavljeno na brigu drugog člana obitelji. Roditelji, također, ulažu trud u planiranje i organiziranje zajedničkih iskustava u slobodnom vremenu obitelji, balansirajući između obveza na poslu i drugih zadataka koje jedno domaćinstvo zahtijeva. Sve ovo nerijetko predstavlja njihovo dodatno opterećenje, koje često uzrokuje stresne situacije i zbog financijskog aspekta koji nije zanemariv (Matcavish i Schleien, 2004). Ukoliko je roditelj preplavljen stresom zbog brige za dijete s teškoćom u razvoju, tada se mogu javiti negativne implikacije za njega ali i za cijelu obitelj (Plant i Sanders, 2007). Odgajati dijete s teškoćama u razvoju je stresno za roditelje koji se nose s velikim socijalnim, emocionalnim i psihološkim pritiscima (Seltzer i sur., 2001). Roditeljima je, stoga, jako značajna socijalna podrška kako bi se lakše nosili s novim izazovima, a koja često izostaje (Šušnjara i Bešker, 2021). Stoga se nameće pitanje je li to uopće slobodno vrijeme ako se njegova organizacija nameće kao obveza i stoga zna izazvati različite frustracije usljed nedostatka vlastitog zadovoljstva i interesa ali i teškoća pri osiguravanju potrebnih resursa za određene aktivnosti (Shaw i Dawson, 2001).

Nije neobično da se ovako predstavljeno poimanje slobodnog vremena od navednih autora naziva još i ozbiljnim slobodnim vremenom (*serious leisure*), kao i namjerno slobodno vrijeme (*purposive leisure*) jer se njime ispunjavaju određeni zadaci korisni za dijete. Djetetu s teškoćom, kao i ostaloj djeci, potrebna je igra i odmor primjeren njegovoj dobi i mogućnostima. U ovom slučaju važno je da ta igra potiče tjelesni, motorički i kognitivni razvoj. Stručnjaci danas sve više usmjeravaju roditelje i ukazuju im na provođenje slobodnog vremena sa svojom djecom u odsustvu funkcionalnih zadataka. Upućuju da slobodno vrijeme provode u nježnosti i *običnom igranju* kroz koje dijete, također, spontano usvaja razne emotivne, motoričke i kognitivne obrasce (Opačak, 2010). Da bismo otkrili kako se roditelji u Bosni i Hercegovini nose s ovim izazovima, provele smo istraživanje kojim nastojimo barem djelomice zaviriti u roditeljsku kreativnost i njihovu svakodnevnicu koja bi trebala sadržavati i slobodno vrijeme obitelji, uključujući sve članove podjednako. Ovaj rad se stoga bavi upravo istraživanjem načina na koji roditelji djece s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme, ukoliko uopće sebi mogu priuštiti trenutke 'dokolice'.

Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi okolnosti provođenja zajedničkog slobodnog vremena obitelji djece s teškoćama u razvoju, kao i otvorene mogućnosti da roditelji provode vlastito slobodno vrijeme.

U vezi s tim su postavljena sljedeća istraživačka pitanja:

1. Roditeljska perspektiva slobodnog vremena?
2. Koliko sati dnevno i tjedno obitelj i roditelji imaju vremena za aktivnosti slobodnog vremena?
3. Na koji način obitelj i roditelji djeteta s teškoćama u razvoju provode slobodno vrijeme?
4. S kojim izazovima se susreću roditelji djece s teškoćama u razvoju u planiranju i provođenju slobodnog vremena obitelji, a s kojima u organizaciji vlastitog slobodnog vremena?
5. Strategije koje roditelji djece s teškoćama u razvoju koriste kako bi ostvarili slobodno vrijeme obitelji i vlastito slobodno vrijeme?
6. Kako roditelji djeteta s teškoćama u razvoju percipiraju vlastito i obiteljsko slobodno vrijeme i da li ga uopće doživljavaju kao slobodno vrijeme?

Metode korištene u istraživanju su: metoda teorijske analize i deskriptivna metoda, od tehnika je primjenjeno anketiranje, a od instrumenata je korišten *Upitnik o aktivnostima slobodnog vremena roditelja* osmišljen za potrebe istraživanja i konstruiran u *google forms* te dostavljen roditeljima za *online* popunjavanje. Upitnik, osim sociodemografskih podataka, sadrži 10 pitanja otvorenog tipa. Primijenjena je deskriptivna statistika.

U istraživanju je sudjelovalo 12 roditelja koji imaju djecu s teškoćama u razvoju, djecu s Down sindromom. Zanimljivo je da su samo majke popunile upitnik. Devet majki ima preko 40 godina, odnosno šest majki ima preko 50 godina, dok su tri majke u tridesetima. Također, u devet obitelji su zaposlena oba roditelja, a u tri obitelji radi samo otac. U najviše obitelji, preciznije sedam, žive po

četiri člana, u tri obitelji živi po pet članova i po jedna obitelj ima tri člana, odnosno šest (i više) članova. U svim obiteljima žive roditelji i djeca, osim jedne obitelji u čijem domaćinstvu živi i očeva majka, tj. svekrva. Govoreći o strukturi obitelji, važno je reći da je najviše obitelji s dvoje djece, njih osam. Dvije obitelji su s troje djece, jedna obitelj s jednim, a jedna s četvero (i više) djece. No, bez obzira na ukupan broj djece u obitelji, u svakoj od ovih obitelji živi po jedno dijete s teškoćama u razvoju. Njihov uzrast se kreće od 6 do 23 godine, s tim da u četiri obitelji žive mlade osobe s 19 godina.

Analiza i diskusija rezultata istraživanja

Aktivnosti slobodnog vremena obitelji djece s teškoćama u razvoju su bile predmetom malog broja istraživanja, stoga ovo istraživanje dobiva na značaju. Međutim, važno je naglasiti da je uzorak istraživanja mali i da obuhvaća jednu grupu djece s teškoćama u razvoju – djecu i mlade s Down sindromom. No, sigurno da nalazi istraživanja mogu dati uvid u specifične okolnosti provođenja slobodnog vremena obitelji djeteta s teškoćama u razvoju i potaknuti na daljnja, sveobuhvatnija istraživanja. Odgovori na pitanja bit će analizirani u odnosu na postavljena istraživačka pitanja.

Na pitanje što je za njih slobodno vrijeme, majke su odgovarale na sljedeće načine:

Tablica 1. Razumijevanje slobodnog vremena

Red.br.	TVRDNJA	f
1.	<i>Vrijeme posvećeno meni</i>	5
2.	<i>Vrijeme bez poslovnih i drugih obaveza</i>	3
3.	<i>Vrijeme s drugaricama</i>	2
4.	<i>Vrijeme za obitelj</i>	1
5.	<i>Odmor</i>	1

Na osnovu Tablice 1. vidljivo je da majke djece s teškoćama u razvoju gledaju na slobodno vrijeme kao prostor bez drugih obaveza, prostor u kojem se primarno mogu posvetiti sebi, aktivnostima koje ih odmaraju, čine sretnima i opuštenima. U ovom pitanju nije bilo naglašeno u kojem kontekstu se promatra slobodno vrijeme i majke su istaknule vlastitu potrebu za vremenom koje će biti *samo njihovo*, uz mogućnost provođenja slobodnog vremena s članovima obitelji, prijateljicama i slično.

Drugo, treće i četvrto pitanje se odnosilo na prosječan broj sati koje obitelj može izdvojiti za aktivnosti slobodnog vremena, dok su se naredna tri pitanja odnosila na prosječan broj sati koje roditelji mogu izdvojiti za vlastito slobodno vrijeme.

Tablica 2. Prosječan broj sati za aktivnosti slobodnog vremena - obitelj (raspon)

BROJ SATI	OBITELJ
Dnevno	Od 1 do 10 sati
Vikendom	Od 2 do 20 sati

Na osnovu Tablice 2. vidimo da obitelji imaju vremena za aktivnosti slobodnog vremena. Gledajući pojedinačne odgovore majki, najveći broj obitelji može osigurati 2-3 sata dnevno slobodnog vremena. Dvije majke su napisale da je to po 1 sat, a jedna majka je odgovorila da ima na raspolaganju 10 sati dnevno. Pretpostavljamo da je to majka koja nije zaposlena i najveći broj dnevnog vremena provodi u kući. Postavlja se pitanje koliko je moguće na dnevnoj bazi osigurati 10 sati za aktivnosti slobodnog vremena ili se računa vrijeme provedeno izvan radnog mjesta. Što se tiče vikenda, majke navode više sati slobodnog vremena. Tako, dvije obitelji imaju 2-3 sata za ove aktivnosti tijekom vikenda, dvije obitelji naglašavaju 5-6 sati slobodnog vremena, tri obitelji navode 8 -15 sati, a jedna obitelj 20 sati, odnosno cijeli dan.

Majke su mogle komentirati navedene sate kroz otvoreno pitanje i ovo su karakteristični odgovor (pet ispitanica je ponudilo odgovor na ovo pitanje):

Zajednička aktivnost mora biti za sve članove obitelji, npr. vožnja biciklom, izlet u prirodu, večera/kava u gradu.

Muš ima radne aktivnosti za vikend izvan grada.

Mislim da imamo dovoljno slobodnog vremena da provedemo zajedno ne gledajući na sat.

Moja obitelj je razdvojena, živimo u dva grada. Zbog toga mnogo putujemo i nemamo mnogo slobodnog vremena.

Na pitanje o načinima na koje obitelji provode slobodno vrijeme, 11 majki je dalo odgovor. Iz pojedinačnih odgovora, jasno je da se aktivnosti mogu podijeliti u dvije grupe: fizičke aktivnosti i pasivne aktivnosti. Budući da su majke navele, najčešće, aktivnosti poput odlaska u prirodu, vožnja biciklom, šetnja, planinarenje, putovanja, sportske aktivnosti, igre, vidljivo je da obitelji dosta vremena provode u aktivnim, fizičkim aktivnostima. Majke su navele i: *kava u gradu*, odlazak u kino, *odlazak na sladoled*, zajednički ručak, gledanje filmova i slično. Iz ovoga se vidi da su i tzv. pasivne aktivnosti šarolike. Osim navedenoga, majke su navele i odlazak u posjetu prijateljima i rodbini, provođenje vremena *na vikendici* i *vikenda na moru*, igranje društvenih igara i slično. Ovi odgovori nam pokazuju da obitelji dosta vremena provode izvan kuće u odnosu na aktivnosti koje se mogu realizirati u kući u vrijeme slobodnog vremena. Kao i ostala djeca, i ona s teškoćama moraju imati slobodu izbora kako će provoditi svoje slobodno vrijeme. Opačak (2010) navodi dva aspekta dostupnosti u odabiru provođenja slobodnog vremena. To su načelo participacije, odnosno sudjelovanje u procesu donošenja odluka koje ih se tiču. Ovim se načelom djeci i mladima s teškoćama pruža mogućnost biranja, utjecaja i kontrole nad vlastitim životom te načelo nediskriminacije koje je potrebno osigurati da im uopće bude moguće birati između različitih sadržaja, odnosno, osigurati im njihovu dostupnost. Naravno, za ovo nisu odgovorni samo roditelji, već i lokalna zajednica, država i druge odgovorne strane.

Što se tiče izazova s kojima se roditelji susreću prilikom planiranja i provođenja slobodnog vremena obitelji, možemo ih svrstati u nekoliko grupa: prilagodba slobodnog vremena aktivnostima djece, ograničeni interesi djeteta s teškoćama u razvoju, mnogo obveza tijekom dana i tjedna koji ne ostavljaju prostor za aktivnosti slobodnog vremena, pregovaranje članova obitelji o aktivnostima, zahtjevnost organizacije i logistike, neočekivane obveze i situacije. Dakle, izazovi mogu biti smješteni u one koji se odnose na djecu, posebno na dijete s teškoćama u razvoju, izazovi koji se odnose na opterećenost roditelja, izazovi organizacijske prirode i izazovi koje donose neplanirane, iznenadne situacije. S obzirom na brojne izazove, roditelji poduzimaju mnogo toga kako bi aktivnosti slobodnog vremena obitelji bile realizirane. U tom smislu se osobito ističu: dobra organizacija i planiranje unaprijed, završavanje nekih obveza unaprijed, osiguranje brige o djetetu, nemogućnost da se slobodno vrijeme uopće planira zbog drugih obveza i slično. Neki od odgovora majki su navedene u nastavku:

Istraživanje sadržaja kojima možemo zajedno prisustvovati, pripremanje hrane za izlet, nagovaranje ostalih članova obitelji, odabir odgovarajuće odjeće i obuće, organizacija i logistički zahtjevi, nekako sve padne na moja leđa.

Često sam primorana odgoditi svoje slobodne aktivnosti.

Kasni odlazak na spavanje, planiranje aktivnosti u kojima može da sudjeluje i dijete s poteškoćama.

Tablica 3. Prosječan broj sati za aktivnosti slobodnog vremena - roditelj (raspon)

BROJ SATI	RODITELJ
Dnevno	Od 1 do 4 sata
Vikendom	Od 1 do 10 sati

Majke imaju manje vremena na dnevnoj razini i tijekom vikenda da se bave aktivnostima koje njima odgovaraju. Prema uvidu u pojedinačne odgovore, najviše majki ima slobodno 2 sata vremena dnevno,

tri majke imaju po 1 sat vremena, odnosno isti broj ima 3-4 sata slobodnog vremena. Tijekom vikenda, 3 majke imaju 1-2 sata vremena za aktivnosti slobodnog vremena, po jedna majka ima 3-4, 6, 8, 10, 20 sati slobodnog vremena, dok je jedna majka istaknula da ima cijeli vikend. S obzirom da je primijenjen upitnik, a ne intervju, ostalo je nedovoljno jasno na što se točno odnose navedeni sati. Ukoliko majka ima slobodan cijeli vikend samo za sebe, onda je to, zaista, povoljna situacija.

Majke su mogle komentirati navedene sate kroz otvoreno pitanje i ovo su karakteristični odgovor (četiri ispitanice su ponudile odgovor na ovo pitanje):

Pored troje djece skoro pa nemam slobodnog vremena za sebe nikako.

Uglavnom pospremam u slobodno vrijeme.

Ja imam najmanje slobodnog vremena.

Sati za aktivnosti slobodnog vremena često variraju.

Na pitanje o načinima na koje obitelji provode slobodno vrijeme, 11 majki je dalo odgovor. Iz pojedinačnih odgovora, jasno je da se aktivnosti mogu podijeliti u dvije grupe: fizičke aktivnosti i pasivne aktivnosti. Budući da su majke navele, najčešće, aktivnosti poput: čitanje knjiga, odmaranje uz TV, kava s prijateljicama, gledanje filmova, pisanje i slično vidljivo je da majke dosta slobodnog vremena provode u pasivnim aktivnostima. Još su navele i: vježbanje u teretani (jedna majka je rekla da ide u teretanu zbog zdravlja, ali da to nije baš aktivnost u kojoj uživa), odlazak u šoping, kuhanje, rad u bašti, planinarenje, vožnja biciklom i slično. Očito je da su i tzv. aktivne, fizičke aktivnosti različite. Osim navedenoga, majke su istaknule i brigu o roditeljima, odlazak fizioterapeutu, druženje sa suprugom i djecom, i slično.

Ukoliko usporedimo aktivnosti slobodnog vremena obitelji i roditeljki vidljivo je da su aktivnosti slične, iako su majke sklonije pasivnijim aktivnostima, te obvezama koje nisu nužno aktivnosti, kojima se aktivno posvećuju, kao što su: briga o roditeljima, vrijeme s ukućanima, čišćenje kuće, i dr. Što se tiče izazova u organizaciji aktivnosti slobodnog vremena majki iz uzorka, vidljivo je da su oni sveprisutni i vrlo ometajući. Od navedenih izazova, osobito se ističu: nedostatak vremena, umor, mnogobrojne druge aktivnosti, briga o roditeljima i drugim članovima obitelji i zbrinjavanje djeteta. Neki odgovori:

Vežanost djece za majku.

Pripremni dio za vježbanje, organizacija da su svi ukućani "namireni" da bih mogla odvojiti vrijeme za vježbanje. Organizacija čitanja mi ne predstavlja problem.

Uglavnom je to umor od cjelodnevnih obaveza pa prema tome usklađujem vrijeme.

Mnoge aktivnosti koje su neodložive a vezane za dijete s teškoćom u razvoju i time prioritetne.

Imam premalo vremena za sebe, i često sam umorna.

Izazov je upravo to što ne mogu planirati, nego kada se stvori prostor za slobodno vrijeme, tada ga i iskoristim.

Obično je problem s kim ostaviti dijete s poteškoćama.

Roditeljice su pitane da navedu na koji način bi mogle osigurati realizaciju aktivnosti vlastitog slobodnog vremena, tj, što je sve potrebno poduzeti da bi imale slobodno vrijeme. Odgovori se, uglavnom, odnose na sljedeće: dobra organizacija i planiranje drugih aktivnosti, uklapanje u obveze drugih, dogovor s drugim članovima obitelji, angažiranje podrške za brigu o djetetu/djeci, pomoć prijatelja, poticanje sebe da se uopće *nađe* vrijeme za vlastito slobodno vrijeme.

Zadnje pitanje u upitniku se odnosilo na to da roditelji procijene imaju li dovoljno slobodnog vremena za sebe, te da predlože što bi se trebalo osigurati da bi se broj sati i kvaliteta slobodnog vremena povećala. Na ovo pitanje je odgovorilo 11 majki. Većina ih naglašava da nema dovoljno slobodnog vremena, te da bi se za promjenu trenutne situacije trebali uključiti ostali članovi obitelji oko organizacije aktivnosti slobodnog vremena, veći angažman supruga u svakodnevnim životnim aktivnostima, osigurati podršku za brigu o djetetu, te povećati vlastite vještine organizacije. Tri majke su istakle da imaju dovoljno vremena sada za sebe. Neki odgovori:

Mislim da sada imam sve što mi je potrebno.

Sad imam slobodno vrijeme za sebe iz razloga što mi je kćerka završila školu i nemam više obaveza oko školskih aktivnosti.

Imam dovoljno vremena za sebe, samo trebam naučiti bolje organizirati.

Nemam dovoljno slobodnog vremena jer je puno obaveza na meni.

Nemam dovoljno slobodnog vremena i trenutno ne znam kako to riješiti.

Nemam, sigurno bi mi trebala podrška u čuvanju/okupaciji djeteta s poteškoćama.

Prema zaključku

Slobodno vrijeme se može objasniti kao skup aktivnosti kojima se osoba bavi svojom voljom sa željom da se odmori, razonodi, razvije svoje spoznaje i slično. Kada slobodno vrijeme uključuje članove obitelji, onda se aktivnosti realiziraju zajedno. Međutim, često se kod realizacije aktivnosti u obitelji razmatra pitanje koliko su aktivnosti slobodnog vremena uopće dobrovoljne, interesantne i doživljavaju li svi uvijek to vrijeme kao doista slobodno vrijeme. S obzirom na važnost slobodnog vremena, neophodno je kontinuirano istraživati ovaj fenomen, ali i osiguravati da svi imaju mogućnost sudjelovati u aktivnostima slobodnog vremena. Za potrebe ovog rada, realizirano je istraživanje s grupom roditeljki djece s teškoćama u razvoju. Istraživanjem se tretiralo pitanje provođenja slobodnog vremena obitelji djece s teškoćama u razvoju, ali i njihovih roditelja, odnosno koliko roditelji imaju prostora za organizaciju i realizaciju vlastitog slobodnog vremena. U istraživanju su sudjelovale majke, koje gledaju na slobodno vrijeme kao prostor bez drugih obveza, u kojem se primarno mogu posvetiti sebi, aktivnostima koje ih odmaraju, čine sretnima i opuštenima. Također, ističu da slobodnog vremena ima više obitelj, nego one same, a razlog tome je mnogo drugih obveza, manjak vještina organizacije vremena, briga o članovima uže i šire obitelji, različita očekivanja i slično. Majke trebaju slobodno vrijeme mnogo više nego što ga trenutno imaju, a da bi se to postiglo neophodno ih je osnaživati, osiguravati mrežu podrške, angažirati sve članove obitelji, aktivirati resurse iz zajednice i slično. Kako se vidi iz rezultata istraživanja, slobodno vrijeme ovako doživljeno od strane anketiranih roditeljki, u većini slučajeva, uopće nije slobodno vrijeme.

Literatura

- Agate, J. R., Zabriskie, R. B., Agate, S. T. i Poff, R. (2009). Family Leisure Satisfaction and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*, 41 (2), 205-223.
- Berc, G. i Kokorić, S. B. (2012). Slobodno vrijeme obitelji kao čimbenik obiteljske kohezivnosti i zadovoljstva obiteljskim životom. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20 (2), 1-89.
- Blažević Simić A, Đurašin, M. (2020). Oprostite, čije slobodno vrijeme?! Iskustvo slobodnog vremena djeteta s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56 (1), 107-131.
- Boyd, B., Harkins McCarty, C. i Sethi, C. (2014). Families of Children with Autism: A Synthesis of Family Routines Literature. *Journal of Occupational Science* 21 (3), 322-333.
- Buswell, L., Zabriskie, R. B., Lundberg, N. i Hawkins, H. (2012) The Relationship Between Father Involvement in Family Leisure and Family Functioning: The Importance of Daily Family Leisure. *Leisure Sciences*, 34 (1), 1-19.
- Dodd, D. C. H., Zabriskie, R. B., Widmer, M. A. i Eggett, D. (2009) Contributions of Family Leisure to Family Functioning Among Families that Include Children with Developmental Disabilities. *Journal of Leisure Research*, 41 (2), 261-286.
- Hebblethwaite, S. (2015) Understanding ambivalence in family leisure among three-generation families: „It's all part of the package“. *Annals of Leisure Research*, 18 (3), 359-376.
- Mactavish, J. i Schleien, S. (1998). Playing together growing together: Parents' perspectives on the benefits of family recreation in families that include children with a developmental disability. *Therapeutic Recreation Journal*, 32 (3), 207-230.
- Mactavish, J. i Schleien, S. (2000). Exploring family recreation activities in families that include children with developmental disabilities. *Therapeutic Recreation Journal*, 34 (2), 132-153.

- Mactavish, J. i Schleien, S. (2004). Re-injecting spontaneity and balance in family life: parents' perspectives on recreation in families that include children with developmental disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48 (2), 123-141.
- Opačak, T. (2010). Dostupnost sadržaja slobodnog vremena djeci s teškoćama u razvoju. U M. Flego (Ur.), *Dječja prava i slobodno vrijeme*. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Plant, K.M., Sanders, M.R. (2007) Predictor of care-giver stress in families of preschool-aged children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51 (2), 109-124.
- Poff, R. A., Zabriskie, R. B. i Townsend, J. A. (2010). Modeling Family Leisure and Related Family Constructs: A National Study of U.S. Parent and Youth Perspectives. *Journal of Leisure Research*, 42 (3), 365-391.
- Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse. *Napredak*, CXLI (4), 403-410.
- Segal, R. (2011). Doing for Others: Occupations within Families with Children who have Special Needs. *Journal of Occupational Science*, 6 (2), 53-60.
- Shaw, S. M. i Dawson, D. (2001). Purposeful Leisure: Examining Parental Discourses on Family Activities. *Leisure Sciences*, 23 (2), 218-231.
- Shaw, S. M. i Dawson, D. (2003). Contradictory aspects of family leisure: Idealization versus experience. *Leisure/Loisir*, 28 (3-4), 179-201.
- Šušnjara, S. i Bešker K. (2021). Specifičnosti roditeljstva s djecom narušenog mentalnog zdravlja. U: *Zbornik radova Unapređenje kvalitete života djece i mladih*. Banja Luka: Centar modernih znanja, 261-270.
- Vestergaard Mikkelsen, M. i Stilling Blichfeldt, B. (2015) 'We have not seen the kids for hours': the case of family holidays and free-range children. *Annals of Leisure Research*, 18 (2), 252-271.
- Zabriskie, R. B. i McCormick, B. P. (2001). The Influences of Family Leisure Patterns on Perceptions of Family Functioning. *Family Relations*, 50 (3), 73-93.
- Zabriskie, R. B. i McCormick, B. P. (2003). Parent and Child Perspectives of Family Leisure Involvement and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*, 35 (2), 163-189.

PARENTING: FREE TIME OF PARENTS AND FAMILIES CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DIFFICULTIES

Abstract: Parenting is always a challenge, and parents raise a child in different ways, which depends on numerous factors, such as: characteristics, competences and the help they receive, etc. The birth of a child with developmental difficulties further complicates this important role of parents, considering challenges that are the result of the time needed for parents to adapt and accept the characteristics of the child, dynamics within the family, the position of the child in the family, relations between spouses, relations with other children, inclusion of the child in the peer group, planning for the present and the future, etc.. An important issue in parenting is the free time of the parents, as well as the family as a whole. Free time is a social phenomenon that arose in industrial civilization and is an integral part of every individual's life. Through joint free time, family members can devote themselves to each other, build better family relationships, and achieve personal development. When we talk about the free time of the family of a child with developmental disabilities, we often talk about family routines that are focused on the child's disability, finding additional resources necessary for the realization of free time activities, balancing between work, treatment in which the child with developmental disabilities is included and free time, and the like. An additional challenge is the time that parents, individually or as a couple, can spend together, which does not involve a child with developmental difficulties. In this sense, the goal of the work is to determine the experience of planning and spending free time of parents and families of children with developmental disabilities. So far, research in this area is scarce, but it confirms that this question is very relevant for the further pursuit of researchers, considering the established benefits of free time. The benefit of directed free time is also manifested through the prevention of challenging forms of child behaviour

Key words: free time, parents, child with developmental disabilities, family.